

Diana Konieczna

Instytut Historii im. T. Manteuffla PAN w Warszawie

Litewska kampania sejmikowa przed sejmem warszawskim z 1677 roku¹

Zarys treści

W artykule przedstawiono analizę litewskiej sceny politycznej w pierwszych latach panowania Jana III Sobieskiego, koncentrując się na omówieniu przebiegu kampanii sejmikowej przed sejmem warszawskim w 1677 r. Celem analizy jest odtworzenie układu sił i wpływów na scenie lokalnej, co ze względu na stan zachowania i rozproszenie materiału źródłowego nie było łatwym zadaniem badawczym.

Abstract

The article attempts to thoroughly analyse the Lithuanian political scene in the first years of the reign of King John III Sobieski, by focusing on the description of the course of the sejmik campaign before the Warsaw Sejm of 1677. The aim of the analysis was to reconstruct the system of power and influence on the local scene, which due to the state of preservation and dispersal of the source material, was not an easy research task.

Słowa kluczowe: Jan III Sobieski, sejm walny, Wielkie Księstwo Litewskie

Keywords: John III Sobieski, General Sejm, Grand Duchy of Lithuania

Sejm warszawski z 1677 r. został już opracowany w literaturze, brakuje jednak solidnego omówienia litewskiej kampanii przedsejmikowej². Niniejszy artykuł ma zatem na celu ukazanie szczegółowej analizy lokalnej sceny politycznej w Wielkim Księstwie Litewskim w tym okresie oraz zasygnalizowanie kilku istotnych problemów badawczych.

Po wyborze na króla Jan III Sobieski mógł liczyć na – wprawdzie niezbyt chwilowo wpływową, ale potencjalnie potężną, opartą na więzach rodzinnych

---

¹ Artykuł powstał w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2012–2016 (grant nr 0156/FNiTP/H12/80, 2011).

² Zob. K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976. Powierzchną i zawierającą błędy analizę można znaleźć w najnowszej literaturze przedmiotu; zob. M. Sawicki, *Dom Sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016, s. 138–140.

– grupę litewskich magnatów niechających się podporządkować hegemonii Paców. Kreowany na przywódcę litewskich regalistów był początkowo szwagier królewski Michał Kazimierz Radziwiłł (żonaty z Katarzyną Sobieską), podkanclerzy i hetman polny litewski, który stworzyć miał na Litwie siłę polityczną z powodzeniem rywalizującą z opozycyjną wobec króla facją pacowską. Niestety, zdecydowanie nie nadawał się on do tej roli i doskonale wiedziała o tym królowa Maria Kazimiera, która jako dwórka Ludwika Marii znała jej negatywną opinię o intelektualnych walorach tego magnata. Jego ambicje były jednak duże, chciał też z pewnością odgrywać decydującą na Litwie rolę właśnie dzięki rodzinnym związkom z królem. Przede wszystkim czynił więc starania o pozbawienie Michała Kazimierza Paca dowództwa nad armią³. Dlatego nie mógł pogodzić się z decyzją króla, który w obliczu ofensywy tureckiej postanowił doprowadzić do zawarcia ugody z hetmanem wielkim Michałem Kazimierzem Pacem kosztem ambicji Radziwiłła. Skutkiem była likwidacja w 1676 r. podziału armii litewskiej na dwie oddzielne dywizje. Hetman polny stracił wtedy istotną część swego zaplecza politycznego, niezbędną do walki z Pacami, i na pewien czas odsunął się od spraw publicznych.

Prestiż Radziwiłła w Wielkim Księstwie Litewskim wzmacniały odbywające się w jego rezydencjach zjazdy faksji dworskiej⁴. Według źródeł już po elekcji, w 1674 i 1675 r., kongresy regalistów litewskich odbyły się w Nieswieżu⁵. Absencję publiczną Radziwiłła w 1676 r. potwierdza fakt, że przed sejmem warszawskim stronnicy dworu nie odbyli żadnego posiedzenia w jego dobrach. Wiadomo, że dopiero przed sejmem grodzieńskim w 1678 r. za namową króla zjazd regalistów litewskich odbył się w Białej⁶.

Na podział sił politycznych w Wielkim Księstwie Litewskim duży wpływ miał udział Litwinów w kampanii żurawińskiej, podczas której Michał Kazimierz Radziwiłł, Aleksander Hilary Połubiński, Sapiehowie i ich podkomendni nie uznali zwierzchności hetmana wielkiego i celowo opóźnili swój wyjazd do obozu pod Lwów, a ostatecznie nie wzięli udziału w walkach pod Żurawnem⁷. Polityczny błąd adwersarzy wykorzystał Michał Kazimierz Pac. Dzięki współpracy z Sobieskim podczas kampanii doprowadził do normalizacji stosunków z królem i odzyskał wpływy w wojsku. Jego pozycję w Wielkim Księstwie wzmacniały ponadto rozmowy na temat planu jego ożenku z Marią Anną d'Arquien,

³ AGAD, AR, dz. IV, kop. 371, nr 251, Michał Kazimierz Radziwiłł, hetman polny litewski, do Jakuba Góreckiego, Korosteszów, 12 I 1675, k. 253–254.

⁴ A. Rachuba, *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813*, w: *Z nieznannej przeszłości Podlasia*, red. T. Wasilewski, Biała Podlaska 1990, s. 37–67.

⁵ Национальная библиотека Беларуси (dalej: NBB-IR), nr 091/4023, k. 105–105v; Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 169, Dziennik J.A. Chrapowickiego, cz. IV, s. 159–160.

⁶ D. Konieczna, *Zmagania dworu z opozycją litewską przed sejmem grodzieńskim z 1678–1679 roku*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 79.

⁷ A. Codello, *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 14, 1968, nr 1, s. 154.

młodszą siostrą królowej⁸. Niektórzy litewscy regaliści zdawali sobie sprawę, że takie posunięcie matrymonialne dawało Michałowi Kazimierzowi Pacowi dużą szansę na pogodzenie z Janem III oraz kontynuację pacowskiej hegemonii na Litwie. Należy też zauważyć, że Pacowie mieli w tym czasie na dworze duże poparcie wśród szlachty koronnej⁹. Natomiast notowania Michała Kazimierza Radziwiłła na dworze znacząco spadły, co miało wpływ na posunięcia wpływowej części regalistów litewskich. Z powodu ocieplenia stosunków między Sobieskim i Pacami żądni hegemonii na Litwie Sapiehowie w oczekiwaniu na dalszy rozwój wydarzeń złagodzili ton w walce z faksją pacowską.

Postawa Michała Kazimierza Radziwiłła oraz silna pozycja Paców przyczyniły się do zdecentralizowania litewskich regalistów. Taką dekompozycję polityczną można dostrzec, patrząc na przebieg obrad sejmiku brzeskiego, na który duży wpływ mieli Sapiehowie i Radziwiłłowie¹⁰. Nie dziwi zatem, że 10 grudnia 1676 r. mandaty poselskie trafiły do koniuszego litewskiego Franciszka Stefana Sapiehy i pisarza ziemskiego brzeskiego Konstantego Jana Szuyskiego – klienta Michała Kazimierza Radziwiłła¹¹.

Na uwagę zasługuje jednak fakt, że do instrukcji brzeskiej włączono punkt, który godził w ambicje hetmana polnego, szlachta brzeska nakazała bowiem posłom podziękowanie królowi za doprowadzenie do ugody między hetmanami i połączenie wojska litewskiego. Według zebranych było to dobre posunięcie, które w przyszłości mogło przynieść znaczne korzyści dla obrony państwa. Brzescy regaliści nie oprotowali też żądań szlachty, by posłowie na sejmie zabiegali o pociągnięcie do odpowiedzialności karnej części wojska, która nie przybyła pod Żurawno, czyli podkomendnych Michała Kazimierza Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego¹².

Pasywną postawę Konstantego Jana Szuyskiego na sejmiku brzeskim wobec uchwał uderzających w Michała Kazimierza Radziwiłła może tłumaczyć przypuszczenie Andrzeja Rachuby, że już w 1676 r. Szuyski mógł dołączyć do grona klientów Benedykta Sapiehy. Z tego powodu na sejmiku nie stanął w obronie swego dawnego patrona¹³. Można też zauważyć, że absencja polityczna Michała Kazimierza Radziwiłła pozwoliła Sapiehom w tym czasie przejąć ster sejmiku brzeskiego.

⁸ K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 342–343.

⁹ Zob. J. Leniek, *Sobieszciana z archiwum hr. Przeździeckich w Warszawie*, Kraków 1883, s. 7.

¹⁰ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013, s. 170–172. Bardzo interesująca treść instrukcji brzeskiej, którą spisano przed sejmem koronacyjnym 31 XII 1675, ukazuje silną pozycję Michała Kazimierza Radziwiłła, marszałka tego sejmiku, szereg jej punktów atakuje bowiem Michała Kazimierza Paca; zob. Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі, Мінск (dalej: NGAB), f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 1799–1825; B. Czartoryskich, nr 2108 IV, s. 165.

¹¹ NGAB, f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 2921–2923.

¹² *Ibidem*, s. 2929–2938.

¹³ Zob. A. Rachuba, *Konstanty Jan Szuyski*, w: PSB, t. 49, Warszawa 2013, s. 187–188.

Inaczej klienci Radziwiłła zachowali się na sejmiku wiłkomierskim. Podczas obrad zdecydowano, że na sejmie trzeba uchwalić wynagrodzenie dla wojska litewskiego, ale „tym którzy nie przybyli, nie tylko tej ćwierci od *decima quinta augusti* nie płacić, ale ich sędzić powinien jm. pan hetman”¹⁴. Na uwagę zasługuje fakt, że do instrukcji został włączony punkt, w którym szlachta zaciekle broni hetmana polnego i, mimo iż ten na czas nie dotarł pod Lwów, żąda uchwalenia wynagrodzenia dla niego. Można domniemywać, że w obronie Radziwiłła stanęła grupa jego stronników, przede wszystkim Jerzy Dunin Rajecki, marszałek wiłkomierski¹⁵, który zapewne z racji pełnionego urzędu przewodniczył obradom tego sejmiku¹⁶.

We wszystkich znanych instrukcjach szlachta proponowała potwierdzić traktatem pokojowym podpisany pod Żurawnem rozejm z Turcją. Jedyne w Brześciu podkreślono, że zebrani nie zgadzają się na oddanie Turkom Podola, dlatego zaproponowano wysłanie posła na negocjacje do Turcji. Natomiast w przypadku zerwania sejmu obradujący godzili się sprawę traktatu pokojowego z Portą powierzyć królowi¹⁷.

Ze względu na bliskie sąsiedztwo z Rosją niepokojącym dla szlachty litewskiej sygnałem było nieudzielenie przez Moskwę pomocy Rzeczypospolitej podczas kampanii żurawińskiej. Tuż po powrocie z Ukrainy zaniepokojony sytuacją Michał Kazimierz Pac atakował dwór, ponieważ zbagatelizowano postanowienia sejmu koronacyjnego, wysyłając do cara samą instrukcję, bez poselstwa. Na sejmikach, gdzie hetman miał duże wpływy, podnoszono zarzut, że to dlatego Moskwa nie udzieliła pomocy militarnej Rzeczypospolitej przeciwko Porcie. Szlachta obawiała się też, że car „w tak wielkiej potrzebie mógłby nas nie gotowych *ante expirationem pactorum* wojną poprzedzić”¹⁸. W niektórych powiatach wyrażała jednak zdecydowane pretensje do Moskwy, a co więcej, na mocy podpisanego rozejmu żurawińskiego dopuszczała zawarcie ligi z Portą przeciw Moskwie, jeżeli ta odmówi przedłużenia rozejmu andruszowskiego. Z tego też względu istotną sprawę zwinięcia wojska litewskiego pozostawiała do rozstrzygnięcia na sejmie warszawskim¹⁹. O możliwości zawarcia przez Rzeczpospolitą sojuszu z Portą przeciwko Moskwie w tym czasie pisał też do Rzymu nuncjusz apostolski Francesco Martelli²⁰.

¹⁴ Podobnie szlachta upicka domagała się pociągnięcia do odpowiedzialności karnej części wojska, która nie przybyła pod Żurawno. Ponadto posłowie mieli żądać, by „sami za żołdowe ćwierci i hyberty na przyszłą *immediate* kampanię wzięte powinni odsługiwać na przyszłą wiosnę nie tykając teraz chleba i konsystencyi, a jeśli wojna nie będzie, mają te ćwierci i hyberty wzięte obracać się na wojsko na wykup więźniów niepokaleczonych, postrzelonych”, AGAD, AR, dz. II, nr 1628.

¹⁵ Zob. A. Rachuba, *Jerzy Zygmunt Rajecki*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 471–472.

¹⁶ AGAD, AR, dz. II, nr 1628.

¹⁷ NGAB, f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 2929–2938.

¹⁸ AGAD, AR, dz. II, nr 1628, 1629.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Por. Z. Wójcik, *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679*, Wrocław 1976, s. 80. Z listu K. Paca, kanclerza wielkiego litewskiego, do M.K. Paca, hetmana wielkiego litewskiego, wiadomo,

Jednak Jan III, mimo wielkiego oburzenia na Moskwę, nie był zainteresowany wojną z carem, gdyż w tym czasie całą uwagę skupiał na nowym projekcie politycznym, czyli tzw. kwestii bałtyckiej. Ewentualnej konfrontacji zbrojnej z Moskwą przeciwny był zresztą także przywódca opozycji litewskiej, kanclerz Krzysztof Pac, który skrytykował antymoskiewskie pomysły Michała Kazimierza Paca, zdając sobie sprawę, że podczas takiej wojny walki w większości odbywałyby się na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego, do czego nie można było dopuścić. W liście do krewniaka ostro zaznaczył więc, że niepotrzebnie do niektórych instrukcji wpisano punkt o ewentualnej wojnie z Moskwą²¹. Podkreślał też, iż „gdy wojsko całe zwinione będzie w WKsL, tedy upadnie chęć obierania wojny na Moskwę”²², a więc wojsko trzeba zwinąć. Poza tym Krzysztof Pac zwracał uwagę Michała Kazimierza na plany bałtyckie Sobieskiego. Według kanclerza poważnym uchybieniem był brak w instrukcjach punktu potępiającego zaciąganie przez awanturnika Jana Michała Rybińskiego żołnierzy na służbę szwedzką²³.

Wiadomo, że punkt o możliwości zawarcia ligi Rzeczypospolitej z Portą przeciw Moskwie został wpisany do instrukcji wileńskiej, wiłkomirskiej, upickiej, oszmiańskiej, żmudzkiej i mozyrskiej²⁴. Nie oznacza to jednak, że na tych sejmikach absolutny sukces odniósł Michał Kazimierz Pac. Analiza instrukcji pozwala na konstatację, że w celu osiągnięcia na wyżej wspomnianych zjazdach porozumienia i zakończenia ich obrad sukcesem zawierano kompromisy, których efektem często były alternatywne (popierane przez regalistów i opozycję) punkty w instrukcjach. Na przykład sejmik w Mozyrzcu odbył się w trudnych warunkach, z relacji starosty błudneńskiego Jerzego Karola Chodkiewicza wiemy bowiem, że rozłożone na konsystencjach wojsko zaporoskie, którym dowodził Ostap Hohoń, nakażny hetman Prawobrzeża: „nie pozwoliło długo *publicis* bawić się *consiliis*”. Z tego powodu zebrani w pośpiechu zakończyli elekcję posłów kompromisem i w efekcie zostali nimi stolnik litewski Stanisław Kazimierz Radziwiłł i Jerzy Karol Chodkiewicz, który w tym czasie współpracował z Michałem Kazimierzem Pacem. Po sejmiku Chodkiewicz informował hetmana, że jako marszałek obrad był w stanie wnieść do instrukcji wszystkie punkty, o które ten

---

że kanclerz przekazał stanowisko Litwy – brak zainteresowania ligą z Portą – arcybiskupowi Andrzejowi Olszowskiemu, a ten te informacje przekazał przez nuncjusza do Włoch; zob. B. Czartoryskich, TN 174, Krzysztof Pac, kanclerz wielki litewski, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 31 X 1676, k. 359–363v.

²¹ B. Czartoryskich, TN 174, Krzysztof Pac, kanclerz wielki litewski, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 29 XII 1676, k. 469.

²² *Ibidem*, Krzysztof Pac, kanclerz wielki litewski, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 31 X 1676, k. 359–363v.

²³ *Ibidem*, Krzysztof Pac, kanclerz wielki litewski, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 29 XII 1676, k. 469.

²⁴ *Ibidem*; AGAD, AR, dz. II, nr 1628; *ibidem*, nr 1629; B. Uniwersytetu Wileńskiego, f. 7–27, 31/14483, k. 950–962; NGAB, f. 1728, vop. 1, d. 2, k. 855–860v.

go prosił²⁵. Należy jednak zauważyć, że w jednym z punktów – zgodnie z zamysłem Michała Kazimierza Paca – szlachta mozyrska zezwoliła na wojnę z Moskwą, gdyby na sejmie była na to zgoda wszystkich stanów, ale w innym – zgodnie z intencją dworu – podkreśliła, że Rzeczpospolita przynajmniej kilkanaście lat powinna odpocząć od jakiegokolwiek wojny. Dlatego też nakazała swoim posłom, by na sejmie zabiegali o wysłanie poselstwa do Moskwy w sprawie przedłużenia traktatu andruszowskiego. Zebrani na sejmiku podkreślili, że ważnym zadaniem posła do Moskwy jest odzyskanie Kijowa i innych fortec, które zgodnie z traktatem Moskwa powinna oddać Rzeczypospolitej²⁶.

Interesujące stanowisko wobec kwestii wojny z Moskwą przyjęto na sejmiku słonimskim. Z relacji Stefana Śliźnia, stolnikowicza oszmiańskiego, wiadomo, że w tym czasie na sejmik słonimski mieli największy wpływ Krzysztof Pac i Aleksander Hilary Połubiński²⁷. Należy tu przypomnieć, że stanowisko Krzysztofa Paca w kwestii wojny z Moskwą było odmienne od zdania Michała Kazimierza Paca. Kanclerz wielki litewski chciał drogą dyplomacji uniknąć wojny z Moskwą, a zatem jego pogląd był zgodny z myślą dworu. Nie dziwi zatem, że obradująca pod kierunkiem pacowskiego stronnika – marszałka słonimskiego Hieronima Piasieckiego – szlachta słonimska żądała, by na sejmie warszawskim poczyniono kroki dyplomatyczne w celu zażegnania ewentualnego konfliktu z Moskwą. Obradujący zaznaczyli też, że „jeśliby Porta albo chan tatarski jakiej ligi z Polską przeciwko komukolwiek potrzebował, tedy nie pozwalać”²⁸.

Zaprezentowane wyżej różnice w strategii politycznej w faksji pacowskiej pozwalają ocenić układ sił na sejmiku nowogródzkim, gdzie mandaty poselskie zdobyli ówcześni klienci Aleksandra Hilarego Połubińskiego: podwojewodzi nowogródzki Krzysztof Kiersnowski i Bogusław Uniechowski²⁹. Z moich badań wynika, że marszałek wielki litewski nie przeszedł w tym czasie na stronę regalistów, a jedynie współpracował z Krzysztofem Pacem³⁰. Obaj szukali zbliżenia z dworem oraz ostro krytykowali polityczne posunięcia hetmana wielkiego litewskiego. Dlatego można domniemywać, że w instrukcji nowogródzkiej, podobnie jak w słonimskiej, wypowiedziano się przeciwko wszczynaniu wojny z Moskwą.

²⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, Jerzy Karol Chodkiewicz, starosta błudecki, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Petryków, 12 XII 1676, nr 930, s. 4.

²⁶ NGAB, F. 1728, vop. 1, d. 2, k. 855–860v.

²⁷ NBB-IR, nr 091/4023, k. 109v.

²⁸ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне (dalej: NGABGr), f. 1663, inw. 1, nr 412, s. 70–79.

²⁹ Национальна библиотечка України ім. В.І. Вернадського, Кіїв, ф. 1, nr 5985, k. 9–10.

³⁰ D. Konieczna, *Pomiędzy Pacami, Radziwiłłami i Sapiehami – polityczne wybory Aleksandra Hilarego Połubińskiego za panowania Jana III*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 35, 2015, nr 4, s. 3–18.

Na sejmiku brzeskim, który odbywał się pod dyktando Sapiehów, szlachta zabroniła wojny z carem oraz domagała się dołożenia wszelkich starań do przedłużenia rozejmu andruszowskiego lub zawarcia traktatu pokojowego. W tym też celu obradujący zalecali także wysłanie posłów do Moskwy³¹.

We wszystkich znanych mi instrukcjach opozycja zawarła punkt, w którym szlachta litewska skarżyła się na bliskiego współpracownika Sobieskiego, marszałka sejmu koronacyjnego Mikołaja Hieronima Sieniawskiego, chorążego wielkiego koronnego oraz deputatów, którzy podczas tegoż sejmu byli wyznaczeni do formułowania konstytucji i częściowo je zmienili, niezgodnie z wolą posłów. Należy podkreślić, że wszyscy litewscy posłowie wytypowani do spisania instrukcji należeli do stronnictwa dworskiego³².

Na sejmie koronacyjnym współpracownicy Sobieskiego wpisali do konstytucji oprotestowaną uchwałę „*authoritate moderni Conventus*, konstytucją *anni 1670 numero septimo* Koronną o hibernie, *in omnibus punctis reassumimus* y konformując się do tej konstytucji naznaczamy Deputatów *ex Ordine Senatorio* przy Wielmożnych Hetmanach W. X. L.” Jak widać, rozszerzenie konstytucji koronnej na Wielkie Księstwo Litewskie uderzało w Michała Kazimierza Paca, zmniejszało bowiem jego kompetencje w zakresie dysponowania hiberną³³. Dlatego przed sejmem warszawskim, 10 grudnia 1676 r., zbulwersowana szlachta upicka stanęła w obronie kompetencji hetmana wielkiego. Zebrani na sejmiku zaznaczyli, że uchwała dotycząca hiberny w Wielkim Księstwie Litewskim na poprzednim sejmie została oprotestowana, a zatem niezgodnie z prawem weszła do konstytucji, gdy tymczasem – zgodnie ze statutami – hiberną powinien dysponować wyłącznie hetman³⁴. Interesujący jest fakt, że we wszystkich instrukcjach domagano się pociągnięcia do odpowiedzialności karnej komisji wyznaczonej na sejmie koronacyjnym do napisania konstytucji. Szlachta brzeska, słonimska i mozyrska nie tylko oskarżała jej członków o wniesienie do konstytucji nieomawianych lub oprotestowanych na sejmie punktów, ale też proponowała, by do tworzenia konstytucji wyłaniano dwóch deputatów, którzy nie mogliby pełnić żadnych innych funkcji na sejmie³⁵.

³¹ NGAB, f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 2929–2938.

³² Do ułożenia konstytucji Wielkiego Księstwa Litewskiego wybrano: starostę brasławskiego Aleksandra Jasienieckiego Woynę, marszałka oszmiańskiego Mikołaja Władysława Przezdzieckiego, sędziego ziemskiego nowogródzkiego Jana Korsaka i podstarościego grodzkiego lidzkiego Eliasza Rymwida; zob. *Volumina legum*, t. 5, Petersburg 1860, f. 449.

³³ Wiadomo, że jedynie sejmik brzeski, którym przed sejmem koronacyjnym kierował Michał Kazimierz Radziwiłł, umieścił punkt dotyczący dysponowania hiberną oraz zmniejszenia kompetencji Michała Kazimierza Paca w tym zakresie; zob. NGAB, f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 1799–1825; B. Czartoryskich, nr 2108 IV, s. 165; *Volumina legum...*, t. 5, f. 427.

³⁴ AGAD, AR, dz. II, nr 1629. Było to tylko – uwarunkowane politycznie – stanowisko sejmiku. III Statut bowiem nie regulował tych kwestii – hiberna pojawiła się ponad pół wieku po jego uchwaleniu.

³⁵ NBB-IR, nr 091/4023, k. 106v; NGAB, f. 1705, vop. 1, d. 19, s. 2929–2938; NGAB, f. 1728, vop. 1, d. 2, k. 855–860v.

Szlachta biorąca udział w sejmikach, na których wpływy Paców były największe, tj. żmudzki, upicki i wiłkomierski, ironicznie podkreślała zarzut łapówkarstwa wobec marszałka i deputatów, zdecydowano bowiem, że „już na sejm jeździć ani senatorom, ani posłom *non expedit*, ale albo przez czeladnika albo przez kogokolwiek honorarium posłać panu marszałkowi i deputatom, to zaraz wpiszą jako zechcą”³⁶. Jednak mimo że każda ze znanych nam instrukcji zawierała żądania ukarania członków wyznaczonej na sejmie koronacyjnym komisji do formułowania konstytucji, to z relacji Aleksandra Kazimierza Śliźnia wiadomo, że zdecydowana postawa litewskich regalistów w izbie poselskiej na to nie pozwoliła³⁷.

Za sprawą Michała Kazimierza Paca przed sejmem warszawskim do niektórych instrukcji dołączono punkt atakujący jego adwersarzy – podskarbiego wielkiego litewskiego Benedykta Sapiechę i marszałka oszmiańskiego Mikołaja Władysława Przezdzieckiego. Szlachta zarzucała im defraudację pieniędzy z podatków celnych, dlatego domagała się, by podskarbi złożył na sejmie wyjaśnienia w tej sprawie. Poza tym obradujący żądali: „by wszystkie podatki, także cła i czopowe uchwalone, nie do skarbu Rzeczypospolitej wnoszone były, ale przy powiatach zostawały, które za asygnacjami jaśnie wielmożnego jm. pana hetmana WKsL panom deputatom od chorągwi zesłanych oddawane być mają przez panów poborców powiatowych”³⁸. Tym samym wciąż aktualny na Litwie był szlachecki postulat powołania skarbów powiatowych³⁹.

Wiadomo, że Michał Kazimierz Pac poprowadził wojsko pod Żurawno, mając zapewnione środki na pokrycie tylko jednej ćwierci służby, następną zaś wojsko musiało odbywać na kredyt⁴⁰. Nie dziwi zatem, że na sejmikach, gdzie duże wpływy mieli Pacowie, dołączano do instrukcji punkty, w których szlachta wskazywała przyczyny opóźnienia wyprawy całego wojska litewskiego do obozu. Na przykład podczas sejmiku upickiego, podobnie zresztą jak i wiłkomierskiego, zaznaczono, że działania bojowe opóźniły się, ponieważ „województwa nie mając ani konstytucji ani instruktarza do wydania podatków przywiedzione być nie mogły”. Zebrani na tych sejmikach żądali zatem, by – zgodnie z prawem statutowym – na sejmiki relacyjne w ciągu czterech tygodni po sejmie przysyłano konstytucje i instruktarz podatkowy, który z pewnością celowo nie został wystawiony przez Benedykta Sapiechę, podskarbiego wielkiego litewskiego, przed wyprawą pod Żurawno⁴¹. Poza tym szlachta wiłkomierska domagała się uchwalenia konstytucji

³⁶ AGAD, AR, dz. II, nr 1628.

³⁷ B. Uniwersytetu Wileńskiego, f. 7–27, 31/14483, k. 950–962.

³⁸ AGAD, AR, dz. II, nr 1629.

³⁹ A. Filipczak-Kocur, *Skarb litewski za pierwszych dwóch Wazów 1587–1648*, Wrocław 1994, s. 32–34.

⁴⁰ K. Bobiatyński, *op. cit.*, s. 341.

⁴¹ AGAD, AR, dz. II, nr 1628, 1629.

zakazującej sejmikom relacyjnym zmieniania konstytucji sejmowych regulujących dystrybucję podatków. Według obradujących było to przyczyną pustki w skarbie państwa i niedocierania wojska na czas do obozu⁴².

Na sejmiku w Mozyrzu stwierdzono natomiast, że wyprawa pod Żurawno dowiodła, iż w Wielkim Księstwie Litewskim zawodzi organizacja zaciężnego wojska. Posłom nakazano, by na sejmie uchwalić powołanie dla obrony kraju pospolitego ruszenia litewskiego⁴³.

Zachowane źródła pozwoliły na ustalenie listy posłów z dwudziestu sejmików, czyli ponad połowy reprezentacji litewskiej na sejmie warszawskim z 1677 r. Wiadomo, że stronnictwo dworskie pełny sukces osiągnęło tylko na dwóch nam znanych sejmikach: lidzkim i brzeskim. Z kolei Michał Kazimierz Pac przeforsował swoich klientów na dziewięciu sejmikach (braśławskim, wileńskim, grodzieńskim, kowieńskim, trockim, upickim, smoleńskim, starodubowskim i żmudzkiem). Natomiast na nie mniej niż ośmiu zjazdach (oszmiańskim, wołkowyskim, mińskim, wiłkomirskim, słonimskim, mozyrskim, pińskim, witebskim) elekcja zakończyła się kompromisem. Wskazuje to, oczywiście, na wciąż utrzymującą się przewagę opozycji na Litwie. Duże znaczenie dla przywódców faksji miało przede wszystkim przeforsowanie na funkcje poselskie takich osób, które dzięki swojej wierności, inicjatywie i bojowości mogły wspierać ich plany i działania na sejmie. Na przykład Krzysztof Pac w liście do Michała Kazimierza Paca cieszył się z wyniku elekcji w Braśławiu, gdzie mandaty poselskie przypadły chorążemu braśławskiemu Piotrowi Michałowi Pacowi i wojskiemu braśławskiemu Jerzemu Kimbarowi, a przegrany okazał się kandydat Benedykta Sapiehy – Aleksander Michał Woyna Jasieniecki, starosta braśławski, którego Pacowie nienawidzili z powodu jego działalności na sejmie koronacyjnym. Kanclerz jednak obawiał się, że Woyna może jeszcze zostać wybrany posłem na sejmiku inflanckim⁴⁴.

Podsumowując, należy zauważyć, że po kampanii żurawińskiej nastąpiło umocnienie pozycji Paców na Litwie i na dworze, a osłabienie litewskich regalistów. Wydaje się, że interesujące byłoby prześledzenie właśnie od tego momentu przejścia wpływowych klientów Michała Kazimierza Radziwiłła przez Benedykta Sapiehę⁴⁵.

Z analizy akt sejmikowych i korespondencji wynika, że podział myśli politycznej w faksji pacowskiej nie miał większego wpływu na przebieg sejmików przedsejmowych. Zebrany materiał pozwala sformułować wniosek, że bezpośrednią

⁴² *Ibidem*, nr 1628.

⁴³ NGAB, f. 1728, vop. 1, d. 2, k. 855–860v.

⁴⁴ B. Czartoryskich, TN 174, Krzysztof Pac, kanclerz wielki litewski, do Michała Kazimierza Paca, hetmana wielkiego litewskiego, Warszawa, 29 XII 1676, k. 469.

⁴⁵ Przed sejmem warszawskim dla Benedykta Sapiehy pracowali już byli klienci Michała Kazimierza Radziwiłła: pisarz ziemski brzeski Konstanty Jan Szuyski i chorąży wołkowyski Teofil Ołędzki; zob. AGAD, AR, dz. V, nr 10481/III, Stanisław Niezabitowski, do N.N., s. 182–185.

kontrolę nad przebiegiem kampanii przedsejmikowej miał Michał Kazimierz Pac, a nie kanclerz, który o interesy faksji zabiegał na dworze. Dlatego wpływy Krzysztofa Paca możemy zauważyć tylko na niewielu sejmikach.

Bez wątpienia wciąż silna pozycja pozwoliła Michałowi Kazimierzowi Pacowi wykorzystać kampanię przedsejmikową do naprawy rzekomych krzywd wyrządzonych jego stronnictwu w czasie sejmu koronacyjnego. Jednak analiza elekcji posłów wykazała, że dzięki rzetelnej pracy Benedykta Sapiehy (pełny sukces na dwóch i kompromis na ośmiu sejmikach) i pomimo absencji Michała Kazimierza Radziwiłła stronnictwo dworskie nie poniosło porażki, a zapoczątkowany został proces, który w przyszłości utorował Sapiehom drogę do wymarzonej hegemonii na Litwie, gdyż jedynie oni byli w stanie podjąć rywalizację z Pacami.

Szczegółowych badań wymaga postawa Michała Kazimierza Paca przed sejmem warszawskim. Jak można zauważyć, świeżo po powrocie spod Żurawna, nie będąc świadomym planów bałtyckich Sobieskiego, hetman wykorzystał zagrożenie ze strony Moskwy dla utrzymania wojska. Nie wydaje się, by wojewoda wileński poważnie myślał o zawarciu sojuszu z Portą, było to przecież zupełnie nierealne. Posunięcie to być może zapewnić miało Pacowi w przyszłości możliwość szantażowania carskich dyplomatów w celu uzyskania przedłużenia rozejmu andruszowskiego.

Tabela. Spis posłów litewskich na sejm warszawski z 1677 r.⁴⁶

Sejmik	Posłowie
wileński	Andrzej Kossakowski, stolnik miński; Kazimierz Stanisław Dąbrowski, cześnik i pisarz grodzki wileński
oszmiański	Mikołaj Władysław Przedziecki, marszałek oszmiański; Samuel Hieronim Kocieł, podkomorzy oszmiański
lidzki	Władysław Tyszkiewicz, krajczy litewski; Aleksander Jan Mosiewicz, pisarz ziemski lidzki
wiłkomierski	Krzysztof Aleksander Komorowski, stolnik wiłkomierski; Gedeon Aleksander Chalecki, starosta nowosielski
brasławski	Piotr Michał Pac, chorąży brasławski; Jerzy Kimbar, wojski brasławski
trocki	Leonard Pocij, sędzia ziemski brzeski; Jan Władysław Ukolski, stolnik trocki
grodzieński	Andrzej Franciszek Kotowicz, starosta grodzieński; Jan Kazimierz Kierdej, marszałek grodzieński
kowieński	Mikołaj Andrzej Pac, starosta kowieński; Stefan Franciszek Medeksza, podstarości kowieński
upicki	Krzysztof Kazimierz Białozor, marszałek upicki; Janusz Wizgierd, podstarości upicki

⁴⁶ Opracowany spis posłów jest uzupełnieniem już opublikowanego zestawienia; zob. R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 504–507.

źmudzki	Hieronim Lacki, starosta merecki; Malcher Szcześnowicz, skarbnik źmudzki
smoleński	Michał Leon Drucki Sokoliński, pisarz litewski; Jan Kazimierz Wołłowicz
starodubowski	Jan Władysław Brzostowski, pisarz litewski; Piotr Rudomina Dusiacki, starosta starodubowski
połocki	wakat
nowogródzki	Krzysztof Kiersnowski, podwojewodzi nowogródzki ⁴⁷ ; Bogusław Uniechowski ⁴⁸
słonimski	Leon Połubiński, wojewodzie nowogródzki ⁴⁹ ; Stefan Jan Ślizień, stolnikowicz oszmiański
wołkowyski	Teofil Olędzki, chorąży wołkowyski; [Mikołaj Franciszek lub Grzegorz Antoni] Ogiński, wojewodzie mścisławski
witebski	Dadzibóg Jerzy Łukomski, podczaszy i wójt miński; Hrehory Bogusław Miączyński, skarbnik połocki ⁵⁰
orszański	wakat ⁵¹
brzeski	Franciszek Stefan Sapięha, koniuszy litewski; Konstanty Jan Szuyski, pisarz ziemski brzeski
piński	Maciej Woyna, marszałek piński; Jan Karol Dolski, podczaszy litewski i starosta piński ⁵²
mścisławski	wakat
miński	Kazimierz Krzysztof Kłokocki, stolnik połocki; Komoniaka
mozyrski	Stanisław Kazimierz Radziwiłł, stolnik litewski; Jerzy Karol Chodkiewicz, oboźny litewski
rzeczycki	wakat

Źródło: Национальна библиотека України им. В.И. Вернадського, Київ, ф. 1, nr 5985, k. 9–10.

Streszczenie

W artykule przedstawiono analizę litewskiej sceny politycznej w pierwszych latach panowania Jana III Sobieskiego, koncentrując się na omówieniu przebiegu kampanii sejmikowej przed sejmem warszawskim w 1677 r. Celem jest odtworzenie układu sił i wpływów na scenie lokalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Ocena wykorzystanych źródeł udowodniła, że wiele aspektów sytuacji politycznej Litwy w początkach panowania Jana III wymaga szczegółowych studiów. Badania dowiodły, że po kampanii żurawińskiej nastąpiło umocnienie pozycji Paców na Litwie i na dworze, a osłabienie przy-

⁴⁷ W spisie posłów Kiersnowski błędnie występuje jako podwojewodzi trocki.

⁴⁸ Imię posła zidentyfikowano na podstawie informacji z diariusza sejmu 1677 r., przechowywanego w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, nr 247, k. 498v.

⁴⁹ W spisie posłów Leon Połubiński błędnie występuje jako wojewoda nowogródzki; por. NGABGr, f. 1663, inw. 1, nr 412, s. 70–79; NBB-IR, nr 091/4023, k. 109v.

⁵⁰ W spisie zaznaczono, że sejmik witebski został zerwany, ale na marginesie umieszczono nazwiska wyżej wymienionych posłów, wiadomo też, że byli oni obecni na sejmie; zob. *Volumina legum...*, t. 5, s. 534.

⁵¹ W spisie umieszczono informację, że sejmik ten zerwano.

⁵² Biblioteka Zielińskich w Płocku, nr 113, silva, k. 35.

wódcy litewskich regalistów. Poza tym źródła ukazały, że Pacowie – kanclerz i hetman – nie tworzyli monolitycznego ugrupowania. Podział myśli politycznej w faksji pacowskiej nie miał jednak większego wpływu na przebieg sejmików przedsejmowych, gdyż bezpośrednią kontrolę nad przebiegiem kampanii przedsejmkowej sprawował Michał Kazimierz Pac, a nie kanclerz, który o interesy faksji zabiegał na dworze. Dlatego wpływy Krzysztofa Paca możemy zauważyć tylko na niewielu sejmikach. Natomiast analiza elekcji posłów wykazała, że dzięki rzetelnej pracy Benedykta Sapiehy (pełen sukces na dwóch i kompromis na ośmiu sejmikach) i pomimo absencji Michała Kazimierza Radziwiłła stronnictwo dworskie nie poniosło porażki, a zapoczątkowany został proces, który w przyszłości utorował Sapiehom drogę do wymarzonej hegemonii na Litwie, gdyż jedynie oni byli w stanie podjąć konfrontację z Pacami.

The Lithuanian Sejmik Campaign before the Warsaw Sejm of 1677 Summary

The article presents an analysis of the Lithuanian political scene in the first years of the reign of King John III Sobieski, by focusing on the description of the course of the sejmik campaign before the Warsaw Sejm of 1677. The aim of the analysis is to reconstruct a system of power and influence on the local scene of the Grand Duchy of Lithuania. The analysis of the source material proved that many aspects of the Lithuanian political situation at the beginning of the reign of King John III require detailed examination. The study revealed that after the Żurawiny campaign, the position of the Pac Family in Lithuania and at the court strengthened, but the position of the leaders of the Lithuanian supporters of the king weakened. Besides, the source material made it possible to notice that the members of the Pac family – the grand chancellor and the grand hetman – did not form a monolithic party. The lack of political unanimity in the faction of the Pac family, however, did not have a major impact on the course of the sejmiks held before the sejm of 1677. This is because the course of the campaign was directly controlled by Michał Kazimierz Pac, and not the grand chancellor, who looked after the interests of the faction at the court. Therefore, Krzysztof Pac's influence could only be noticed for a few sejmiks. On the other hand, an analysis of the election of envoys showed that thanks to the great work of Benedykt Sapieha (who achieved full success at two sejmiks and compromises at eight), and despite Michał Kazimierz Radziwiłł's absence, the court party did not fail. Moreover, the process which in the future would open to the members of the Sapieha family the way to overtake hegemony in Lithuania was initiated, because only members of the Sapieha family were able to undertake a confrontation with the Pacs.

Bibliografia

- Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.
- Codello A., *Litwa wobec wojny z Turcją 1672–1676*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 14, 1968, nr 1, s. 136–159.
- Kołodziej R., „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Konieczna D., *Pomiędzy Pacami, Radziwiłłami i Sapiehami – polityczne wybory Aleksandra Hilarego Połubińskiego za panowania Jana III*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym” 35, 2015, nr 4, s. 3–18.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565–1763*, Warszawa 2013.

- Konieczna D., *Zmagania dworu z opozycją litewską przed sejmem grodzieńskim z 1678–1679 roku*, w: *Marszałek i hetman koronny Jan Sobieski*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 75–87.
- Leniek J., *Sobieszciana z archiwum hr. Przeździeckich w Warszawie*, Kraków 1883.
- Matwijowski K., *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976.
- Rachuba A., *Biała pod rządami Radziwiłłów w latach 1568–1813*, w: *Z nieznanej przeszłości Podlasia*, red. T. Wasilewski, Biała Podlaska 1990, s. 37–67.
- Rachuba A., *Jerzy Zygmunt Rajecki*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987.
- Rachuba A., *Konstanty Jan Szuyski*, w: PSB, t. 49, Warszawa 2013.
- Sawicki M., *Dom Sapieżyński 1666–1685. Droga do hegemonii w Wielkim Księstwie Litewskim*, Opole 2016.
- Wójcik Z., *Rzeczpospolita wobec Turcji i Rosji 1674–1679*, Wrocław 1976.

Diana Konieczna – dr, absolwentka Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Zajmuje się historią Wielkiego Księstwa Litewskiego, pracą naukową koncentruje głównie wokół polityki i parlamentaryzmu epoki nowożytnej. Warszawa. E-mail: dianakonieczna@op.pl